

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
СХІДНОЄВРОПЕЙСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ

БУКРЕЄВ ТАРАС БОРИСОВИЧ

УДК 94(477.72) «1921/1939»

**ДОСВІД ПОДОЛАННЯ ДИТЯЧОЇ БЕЗПРИТУЛЬНОСТІ ТА
БЕЗДОГЛЯДНОСТІ НА ПІВДНІ УКРАЇНИ В УМОВАХ ФОРМУВАННЯ
РАДЯНСЬКОГО ТОТАЛІТАРНОГО РЕЖИМУ**

Спеціальність 07.00.01 – історія України

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

Луцьк – 2019

Дисертацією є кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Роботу виконано на кафедрі історії, археології та методики викладання Херсонського державного університету Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник: кандидат історичних наук, доцент
Цибуленко Лариса Олександрівна,
Херсонський державний університет,
доцент кафедри історії, археології та методики
викладання.

Офіційні опоненти: доктор історичних наук, професор
Романюк Іван Миронович,
Вінницький державний педагогічний університет
імені Михайла Коцюбинського,
професор кафедри історії та культури України;

кандидат історичних наук, старший науковий
співробітник

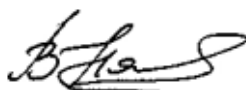
Подкур Роман Юрійович,
Інститут історії України НАН України,
старший науковий співробітник, вчений секретар
відділу історії державного терору радянської доби.

Захист відбудеться 27 листопада 2019 р. о 10-й годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 32.051.03 у Східноєвропейському національному університеті імені Лесі Українки за адресою: 43021, м. Луцьк, вул. Шопена, 24, ауд. 106.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки за адресою: 43021, м. Луцьк, вул. Винниченка, 30а.

Автореферат розісланий 22 жовтня 2019 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

В. В. Надольська

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. У складний перехідний період розвитку держави особливо гостро постає питання розвитку дитини як повноцінного члена суспільства. За останніми даними Державної служби статистики (кін. 2017 р. – поч. 2018 р.), в Україні (без тимчасово окупованих територій) проживало 70 тис. дітей, котрі потребували державної соціальної допомоги. Крім того, в Україні, з огляду на військові дії на Сході країни та окупацію Криму, зросла кількість неповнолітніх, які стали сиротами або втратили зв'язок з батьками та опікунами. Проблему соціального сирітства актуалізують також важке матеріальне становище більшості українців, безробіття, поширення соціальних аномалій в середовищі дорослого населення, трудова еміграція. Бездоглядність і безпритульність породжують важкі соціальні наслідки та аномалії у поведінці неповнолітніх, що є показниками деструктивних процесів у суспільстві.

Актуальність обраної теми пояснюється й тим, що вона відображає один з найменш вивчених аспектів життя мешканців Півдня України у зазначений період. Як і будь-який соціально-економічний феномен з великою географією поширення, дитяча безпритульність і злочинність змінювали свій характер залежно від регіону. Довгий час ця гостра соціальна тема замовчувалася, тому актуальним є дослідження історії ліквідації безпритульності, бездоглядності й правопорушень неповнолітніх і їхньої соціалізації у складних умовах 1920–1930-х рр., коли формувалися нові суспільні відносини, насаджувалися нові цінності та відбувалися докорінні зміни у свідомості індивідів. Вивчення процесів подолання означеного кризового явища у середовищі дітей на Півдні України дозволяє ввести до наукового обігу нові факти та матеріали. Адже до сьогодні відсутні точні цифри кількості дітей, які стали безпритульними унаслідок реалізації більшовицької політики.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Проведене дослідження виконувалося в межах науково-дослідної теми кафедри історії, археології та методики викладання Херсонського державного університету «Актуальні проблеми регіональної історії» (номер державної реєстрації 0116U005292).

Мета дослідження полягає у вивченні процесу ліквідації дитячої безпритульності й бездоглядності на Півдні України в період формування радянського тоталітарного режиму на засадах сучасних методологічних розробок і нової джерельної бази.

Для досягнення зазначеної мети були поставлені наступні науково-дослідницькі завдання:

- з'ясувати стан наукової розробки теми, проаналізувати джерельну базу та визначити методологію дослідження;
- уточнити та доповнити відомості про причини появи таких соціальних явищ, як дитяча безпритульність, бездоглядність та злочинність;
- охарактеризувати правові засади ліквідації та стримування дитячої безпритульності в радянській Україні;

- виявити регіональні особливості соціально-профілактичної роботи державних органів у подоланні кризових соціальних явищ у середовищі дітей;
- встановити головні риси процесу боротьби із правопорушеннями неповнолітніх у період формування радянського тоталітарного режиму;
- висвітлити участь громадськості регіону в профілактиці дитячої безпритульності та бездоглядності;
- розкрити особливості повсякденного життя безпритульних і бездоглядних дітей у 1920–1930-х рр.;
- визначити складові процесу соціалізації дітей в інтернатних закладах.

Об'єктом дослідження є сфера забезпечення та реалізації державними і громадськими інституціями в Україні прав дітей і молоді в умовах формування радянсько-компартійного режиму.

Предметом дослідження є подолання дитячої безпритульності та бездоглядності на Півдні України в умовах формування радянського тоталітарного режиму.

Хронологічні межі роботи охоплюють період 1920–1930-х рр., де нижня межа обумовлюється 1921 р. – остаточним утвердженням радянської влади в Україні, запровадженням НЕПу, верхня – 1935 р. – юридичним оформленням боротьби з дитячою безпритульністю. Для більш аргументованого розкриття окремих питань їх розгляд дещо винесено за межі вказаного періоду.

Географічні межі дослідження обмежуються Півднем України. З двох південних підрегіонів – південно-східного (Донбас і Придніпров'я) і південно-західного (Одеська, Миколаївська та Херсонська області) дисертант зупиняється на другому. Цей підрегіон відзначається перебуванням більшості районів означених областей у межах однієї Херсонської губернії, згодом у межах Миколаївської (до 1922 р.) та Одеської губерній (до 1925 р.), пізніше однойменних округів, а згодом – Одеської області (з 1932 по 1937 рр.).

Методологічні засади дисертації становлять принципи історизму, об'єктивності та системності. Для виконання поставлених мети і завдань використано загальнонаукові (аналіз, синтез, періодизація), спеціально-історичні (історико-генетичний, історико-типологічний, порівняльно-історичний, історичної антропології, соціокультурного аналізу, історичного моделювання) та міждисциплінарні (структурно-функціональний, проблемно-хронологічний, ретроспективний, класифікації, систематизації та дискурс-аналіз) методи дослідження.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що *вперше*:

- висвітлено процес ліквідації на Півдні України більшовицьким режимом здійснених ним деформацій дитячого сегменту радянського соціуму;
- прослідковано участь громадськості в подоланні та профілактиці дитячої безпритульності і бездоглядності на Півдні України;
- розкрито боротьбу органів влади із правопорушеннями неповнолітніх у південному регіоні країни;

- запропоновано нову класифікацію причин дитячої безпритульності та бездоглядності у період формування радянського тоталітарного режиму;
- уведено до наукового обігу раніше неактуалізовані джерела із фондів п'яти архівосховищ України;

уточнено та доповнено:

- складові теоретичного і практичного навчально-виховного процесу, визначено шляхи ідеологізації виховання підростаючого покоління в інтернатних закладах у період формування тоталітарного режиму;
- масштаби поширення дитячої безпритульності та бездоглядності у 1920–1930-х рр.;
- відомості про нормативно-правову базу ліквідації та стримування дитячої безпритульності в радянській Україні;
- інформацію про соціальний портрет і повсякдення безпритульних і бездоглядних дітей у 1920–1930-х рр.

Подальшого розвитку дістало:

- вивчення проблеми ліквідації аномалій у середовищі дітей у період формування радянського тоталітарного режиму.

Особистий внесок здобувача. Під час проведення дослідження дисертантом підготовлено в співавторстві одну статтю: Цибуленко Л. О., Букреєв Т. Б. Повсякденність та соціалізація безпритульних дітей в інтернатних закладах у 20-х роках ХХ ст. в УРСР (за матеріалами Херсонщини). Культурологічний вісник: Науково-теоретичний щорічник Нижньої Наддніпрянщини. 2012. Вип. 29. С. 35–38 (особистий внесок здобувача – 70 %).

Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що матеріали дослідження можуть бути використані при написанні монографій та узагальнюючих праць з дотичних тем. Крім того, значний фактичний матеріал і концептуальні положення можуть використовуватися при підготовці посібників і тематичних спецкурсів з історії України зазначеного періоду, зокрема південного регіону, та історії освіти у закладах вищої освіти. Результати роботи можуть застосовуватись у подальших наукових розвідках.

Апробація результатів дослідження. Основні положення роботи доповідалися на дев'ятнадцятьох наукових конференціях, у тому числі *міжнародних*: V Міжнародній конференції молодих науковців «Історична науки на початку ХХІ ст.: проблеми, минуле, сучасність, перспективи» (Херсон, 2–3 червня 2011 р.), 68-й міжнародній конференції «Каразінські читання (історичні науки)» (Харків, 24 квітня 2015 р.), II Міжнародній науковій конференції «Історико-краєзнавчі дослідження: традиції та інновації» (Суми, 24–25 березня 2016 р.), III Міжнародній науковій конференції «Історико-краєзнавчі дослідження: традиції та інновації» (Суми, 23–24 листопада 2017 р.), International scientific-practical conference «Personality, family and society: issue of pedagogy, psychology, politology and sociology» (Шумен, Болгарія, 16–17 червня 2017 р.), International scientific practical conference «Forming of modern educational environment: benefits, risks, implementation mechanisms» (Тбілісі, Грузія, 29 вересня 2017 р.); *всеукраїнських*: VI Науковій

конференції молодих істориків «Проблеми регіональної історії України» (Херсон, 14 травня 2010 р.), Всеукраїнській міждисциплінарній науково-практичній конференції (Херсон, 25 травня 2010 р.), VII Науковій конференції молодих істориків «Проблеми регіональної історії України» (Херсон, 12 травня 2011 р.), VI Всеукраїнській науково-практичній міждисциплінарній конференції, присвяченій Дню Європи в Україні (Херсон, 17 травня 2011 р.), Всеукраїнській студентській науково-практичній конференції «Науково-дослідна робота студентів: стан, проблеми, перспективи» (Херсон, 20 жовтня 2011 р.), Архівних читаннях (Херсон, 19 квітня 2012 р.), Всеукраїнській науково-практичній інтернет-конференції «Науково-дослідна робота молодих учених: стан, проблеми, перспективи» (Херсон, 2–6 грудня 2013 р.), Науково-практичній конференції «Херсонська область – 70 років історії» (Херсон, 20 березня 2014 р.), XII науковій конференції молодих істориків «Проблеми регіональної історії» (Херсон, 2016 р.), II Всеукраїнській науковій конференції «Україна в гуманітарних і соціально-економічних вимірах» (Дніпро, 24–25 березня 2017 р.), V Всеукраїнській науково-практичній конференції «Історико-філософські дослідження молодих учених» (Суми, 27 квітня 2017 р.), XIII Всеукраїнській науковій конференції молодих істориків «Проблеми регіональної історії України» (Херсон, 2017 р.), Всеукраїнській науково-практичній конференції «Запорізькі Кам'янська й Олешківські Січі та Кримське ханство в культурно-історичній спадщині України» (Херсон, 18–19 квітня 2019 р.).

Результати дисертації обговорювались на засіданнях кафедри історії, археології та методики викладання Херсонського державного університету впродовж 2015–2019 рр.

Публікації. Основні положення дисертації викладені у 26 публікаціях. Із них п'ять статей розміщено у наукових фахових виданнях, що входять до наукометричних баз; 21 публікацію – у матеріалах наукових конференцій різних рівнів.

Структуру роботи підпорядковано меті та завданням дослідження. Дисертація складається з анотації, списку умовних скорочень, вступу, чотирьох розділів, 10 підрозділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Обсяг основного тексту дисертації – 198 с., список використаних джерел – 70 с. (621 найменування, з яких 250 становлять джерела), додатків – 43 с.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дисертації, її зв'язок із науковими програмами, планами, темами; визначено мету, завдання, об'єкт і предмет, територіальні та хронологічні рамки дослідження; з'ясовано наукову новизну і практичне значення отриманих результатів, подано інформацію про їх апробацію та структуру дисертаційної роботи.

Перший розділ «Стан наукової розробки проблеми, джерельна база та методологія дослідження» складається з трьох підрозділів.

У підрозділі 1.1 «*Стан наукової розробки проблеми*» охарактеризовано історіографію боротьби з безпритульністю, бездоглядністю та правопорушеннями неповнолітніх в Україні в період формування радянської тоталітарної системи.

Весь масив наявної літератури поділено на три групи: перша – роботи радянської доби з початку 1920-х рр. до 1991 р.; друга – сучасна українська історіографія з 1991 р. й дотепер; третя – роботи зарубіжних науковців.

Праці *першої групи* засвідчують, що в радянську добу проблема безпритульності та правопорушень неповнолітніх не приховувалась, але всіляко спотворювалась. Перші наукові роботи з досліджуваного питання з'явилися на початку 1920-х рр. Ці роботи розподілено на дві підгрупи: теоретичне осмислення вченими соціального явища та висвітлення адміністративно-правової організації боротьби (праці Л. Василевського, Маро (М. Левітіна), П. Люблінського, С. Познишева, Є. Лівшиць). Автори намагалися визначити поняття «безпритульність» і виявити причини її появи. До другої підгрупи відносяться роботи В. Арнаутова, Л. Глатман, М. Гернета, В. Куфаєва, П. Блонського. Офіційне проголошення подолання явища дитячої безпритульності у період 1930-х рр. призвело до згорання вченими розробки проблеми.

У 1950-х рр. дослідження історії дитячої безпритульності отримало продовження у суто наукових роботах і було спрямовано на ту ж проблематику (П. Середа, С. Чех, С. Коваленко, А. Гусак, М. Черняк, В. Чуб тощо). Для робіт, що з'явилися у період з початку 1950-х до середини 1980-х рр., характерним є використання виключно марксистської методології. Поява перших критичних праць, де висвітлюється питання дитячої безпритульності, пов'язана із «перебудовою» (С. Кульчицький та Є. Шаталіна, О. Мовчан).

Проблема дитячої безпритульності й бездоглядності в період формування радянського тоталітарного режиму стала однією з центральних тем *новітньої вітчизняної історіографії*. Сучасні дослідження характеризуються новим визначенням причин, обставин і наслідків аномальних явищ у радянському суспільстві.

Після 1991 р. з'явилися узагальнюючі праці істориків (І. Діптан, Л. Олянич, О. Паращевіна), педагогів (В. Виноградова-Бондаренко, Л. Штефан, М. Волікова) та юристів (О. Анатольєва, А. Медвідь, О. Андрухів), де наведено статистичні дані про кількість безпритульних дітей та правопорушень, скоєних неповнолітніми, запропоновано сучасний аналіз нормативно-правової бази захисту дитинства тощо. Одним із активних дослідників подолання масової дитячої безпритульності в радянській Україні у 1920–1930-х рр. стала А. Зінченко.

Окремо варто виділити дослідження соціальних аномалій радянського суспільства (І. Іщенко, В. Іваненко, Є. Комар). Сюжети проблематики знайшли відображення й у працях, присвячених голоду 1921–1923 рр., 1928–1929 рр. та Голодомору. Це роботи Б. Драмарецького, В. Кириленка, Т. Михайловського, Л. Гриневич, С. Кульчицького, О. Тригуба, С. Водотики тощо. В. Покась, Л. Гребінь, Н. Тріпутіна вивчали процес становлення і діяльності дитячих будинків

в УСРР. Вітчизняні дослідники не оминули увагою функціонування органів охорони материнства та дитинства (О. Артюшенко, С. Лупаренко, В. Стинська).

Окремої уваги заслуговують праці, присвячені вивченню причин появи «нової генерації» безпритульників на початку 1930-х рр. Для їх аналізу було використано дослідження Т. Вронської. Публікації Р. Подкура розкривають малодосліджене питання – становище дітей репресованих громадян. Також варто виділити роботи, присвячені формуванню «нової людини» та матеріальному світу дитинства (Н. Гогохія, С. Маркова, І. Скубій).

Проблему на регіональному рівні вивчає тільки незначна кількість учених (А. Волошинова, В. Єрмакова, Г. Кухарева). Вагомий внесок у дослідження проблематики дитячої безпритульності в південноукраїнському регіоні зробили місцеві науковці (В. Стремецька, І. Ніточко).

В окрему групу виділено роботи *зарубіжних* науковців – це *західна історіографія та праці дослідників із пострадянських країн*.

На Заході низка науковців займалася вивченням соціального життя, політичних та економічних процесів у СРСР у 1920–1930-х рр. Переважна більшість публікацій стосується голоду 1921–1923 рр., Голодомору, Великого терору і соціальної історії епохи «сталінізму». Ґрунтовними є праці А. Болла, присвячені безпритульним дітям у СРСР. Автор використовував як західні джерела, так і матеріали російських архівів. Становище дітей у голодні 1921–1923 рр. описано у праці історика з канадської діаспори Р. Сербина. Великий внесок у вивчення історії радянського дитинства здійснила британська дослідниця К. Келлі. Е. Стоун у своїй дисертації проаналізував історію сирітства часів «сталінської революції». Науковець визначив головними причинами масової безпритульності примусову колективізацію, індустріалізацію та політичні репресії. Проблеми дитячої безпритульності також торкаються М. Бергер, Л. Бернштейн, Б. Бродски Фарнсворт, В. Голдман, Дж. Хазард, Л. Камінські, Д. Ширер, Дж. Стівенс, Л. Еванс-Уортінг, Ю. Грант Хартзок, М. Паулі.

Значна увага дослідженню боротьби із безпритульністю приділяється в сучасній *російській* історіографії. За останні два десятиліття з'явилися наукові праці, де розглядаються різні аспекти подолання безпритульності дітей як у цілому в РСФРР, так і на прикладі окремих регіонів. Серед узагальнюючих дисертацій необхідно відзначити науковий доробок О. Рожкова, О. Олічевої, А. Славка, Т. Антонової та А. Карасьової. На сучасному етапі дослідження теми російські науковці все частіше торкаються питання на регіональному рівні. Найґрунтовніше окреслену проблему висвітлено в працях, написаних за матеріалами Москви, Ленінграда й області та Поволжя. Так, уваги заслуговують роботи М. Гедько, Н. Смірної, Т. Мамєєвої, К. Бендер, Л. Блонського, А. Реутової. Найбільш повну картину повсякденного життя безпритульних дітей і соціальних аномалій радянського суспільства у своїх працях висвітлює Н. Лебіна. Проаналізована історіографія засвідчує відсутність праць, присвячених діяльності органів освіти у справі ліквідації безпритульності. Крім того, недостатньо уваги приділено проблемі правопорушень неповнолітніх, не знайшов висвітлення процес соціалізації і моральної трансформації колишніх безпритульників в інтернатних закладах.

До проблеми дитячої безпритульності звертаються й білоруські науковці Н. Андрущенко, М. Калиновська, О. Соловьянов. Як і російських, праці білоруських дослідників цікаві з точки зору формування цілісної картини процесу боротьби з дитячою безпритульністю в межах СРСР. Однак, український матеріал у них практично відсутній.

Таким чином, недостатньо дослідженими залишаються повсякдення дітей на вулиці, питання патронування, проблема соціалізації дітей у дитячих установах у межах реалізації концепції формування «нової людини», діяльність силових органів у «вирішенні» проблеми дитячої безпритульності. Відсутні ґрунтовні дослідження, присвячені регіональній специфіці окресленої проблеми, що спонукає до пошуку і залучення максимальної кількості нових джерел, особливо раніше неопублікованих.

У **підрозділі 1.2 «Джерельна база»** структуровано і проаналізовано використані в роботі джерела.

Систематизацію джерел здійснено на двох рівнях. На першому джерела розподілено за ступенем уведення до наукового обігу: опубліковані (документальні джерела вищих державних і відомчих структур, нарративні джерела) і неопубліковані (комплексні матеріали центральних і низових владних структур, освітянсько-виховних і громадських структур регіонального рівня). Також виділено комплексні джерела, репрезентовані періодичними виданнями. На другому рівні джерела систематизувалися за їх типом і характером інформації.

Опубліковані джерела поділено на такі підгрупи: збірники документів і матеріалів, документи нормативно-правового характеру, звітна і статистична документація, інструкційні матеріали. Збірники опублікованих документів і матеріалів переважно стосуються голоду 1921–1923 рр. і Голодомору. Важливими щодо дослідження піднятої проблеми є видання «Історія міліції України у документах і матеріалах» і документальна збірка «Діти ГУЛАГу. 1918–1956». Опубліковані матеріали нормативно-правового характеру представлено декретами, постановами, розпорядженнями і наказами РНК УСРР і ВУЦВК, а також кодексами, котрі сконцентровано у таких виданнях, як «Збірник узаконень та розпоряджень Робітничо-Селянського уряду України» і «Збірник декретів, наказів та розпоряджень по народному комісаріату освіти УСРР». Вагоме значення має опублікована звітна і статистична інформація. Цю підгрупу джерел представлено переписом населення, описами округ і статистичними бюлетенями. Варто виділити джерела особового походження, що дозволяють поглянути на проблему з позиції окремої людини-очевидця. У дисертації використано опубліковані свідчення очевидців голоду 1921–1923 рр. і Голодомору, вихованців дитячих будинків Півдня України тощо.

З *неопублікованих* джерел використано матеріали 185 архівних справ, 29 фондів 5 архівів України: Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (фонди 5, 27, 166, 258, 264, 342), Центрального державного архіву громадських об'єднань України (фонди 1, 7), державних архівів Херсонської (фонди Р-2, Р-185, Р-319, Р-359, Р-386, Р-413, Р-414, Р-422, Р-485, Р-801), Миколаївської (фонди Р-98, Р-99, Р-616, Р-1175, Р-1285) та Одеської (фонди Р-87, Р-453, Р-702, Р-710, Р-2000, Р-2142) областей. Ця група джерел включає документи

місцевих органів влади і громадських організацій. За типом матеріалу перелічені документи поділено на три підгрупи. До першої відносяться нормативно-правові документи державного керівництва УСРР (декрети, постанови, положення, накази, інструкції тощо). До другої – листування, що відбувалося між центральною владою і місцевими органами, окремими дитзакладами та відділами народних комісаріатів. До цієї ж групи увійшли протоколи засідань губернських, повітових, окружних, районних і міських відділів освіти, охорони здоров'я, соцзабезпечення тощо. Третя підгрупа – це документи звітного та статистичного характеру.

Вагомою групою джерел є матеріали *періодичних* видань, що відбивали загальну політику центральних установ та місцевих органів влади і рефлексію радянського суспільства на виклики, що формувалися екстремальною групою дітей (безпритульність, бездоглядність, голодування, девіантна поведінка тощо).

Залучені джерела дали змогу всебічно дослідити та проаналізувати діяльність органів влади і громадськості щодо подолання дитячої безпритульності на Півдні України.

У **підрозділі 1.3 «Методологія дослідження»** розкрито методологічні основи дисертації.

Зміни кількісних і якісних показників здійснення процесу боротьби з дитячою безпритульністю обумовили використання історико-генетичного методу. Історико-типологічний метод дав змогу впорядкувати усю систему дитячих установ через виокремлення типів на основі характерних для них завдань і спрямувань. Дослідження регіонального матеріалу в загальнодержавному контексті обумовило використання порівняльно-історичного методу, за допомогою якого було співставлено динаміку збільшення контингенту «дітей вулиці» і механізми подолання дитячої безпритульності в окремих регіонах УСРР. У роботі був використаний і спеціальний метод вивчення історії повсякденності – соціокультурного аналізу. За його допомогою вивчалися ціннісні орієнтири та субкультура безпритульних дітей. Метод історичного моделювання дозволив уявити модель типового дитячого закладу соціального виховання з притаманною йому освітньо-виховною системою.

Другий розділ «Дитяча безпритульність і бездоглядність як асоціальне явище та становлення системи охорони дитинства», що складається з двох підрозділів, присвячений аналізу причин появи дитячої безпритульності і процесу становлення нормативно-правової бази подолання соціальних аномалій у середовищі дітей у радянській Україні.

У **підрозділі 2.1 «Соціально-психологічний клімат перехідного періоду та умови формування маргінальної особистості»** було уточнено і доповнено відомості про фактори, що призвели до появи соціальних аномалій у середовищі дітей.

Здобувач запропонував наступну класифікацію причин дитячої безпритульності і бездоглядності у період формування радянського тоталітарного режиму: економічні (голод і пов'язані з ним сирітство та міграція населення, безробіття серед дорослого населення і підлітків, низький рівень фінансової підтримки багатодітних сімей), соціальні (дореволюційні сироти, житлова криза, падіння морального рівня

суспільства, криза шлюбно-сімейних відносин, недосконалість системи усиновлення та патронування, відрив жінки від родини, заборона абортів), політичні (колективізація, розкуркулення, Голодомор, соціально-класова політика і репресії) та культурні (скорочення шкільної мережі, зменшення витрат на культурно-освітню сферу) причини. Весь комплекс причин між собою був тісно пов'язаний.

У підрозділі 2.2 «Правові засади ліквідації та стримування дитячої безпритульності в радянській Україні» у хронологічному порядку висвітлено зміни нормативно-правової бази подолання асоціальних явищ у середовищі дітей.

Зважаючи на усі причини виникнення дитячої безпритульності та її масштаби, перед державою постало першочергове завдання – знизити гостроту проблеми. Відтак, влада почала розробку нормативно-правової бази, створення і розширення системи закладів для «дітей вулиці». Владу хвилював не так порятунок дітей, як боротьба із правопорушеннями, котрі вони скоювали з метою виживання.

Виділено чотири етапи боротьби з дитячою безпритульністю:

- 1920–1923 рр. – прийняття документів, спрямованих на утворення мережі дитячих закладів, що мали забезпечити утримання і виховання колишніх «дітей вулиці». Початок юридичного оформлення боротьби із правопорушеннями неповнолітніх;

- 1924–1929 рр. – створення нормативно-правової бази, покликаної активізувати процес подолання та профілактики дитячої безпритульності і злочинності;

- 1930–1933 рр. – безпритульність набула «прихованого» характеру, оскільки влада неодноразово заявляла, що в СРСР вона ліквідована. Унаслідок колективізації, розкуркулення та політичних репресій з'явилась нова хвиля безпритульних дітей;

- з середини 1930-х рр. – термін «безпритульність» став прирівнюватись до поняття «злочинність», а тому питання подолання означеного асоціального явища на себе дедалі більше перебирали внутрішні органи влади.

Третій розділ «Діяльність державних і громадських організацій з подолання та профілактики дитячої безпритульності» складається з трьох підрозділів, де охарактеризовано процес і складові соціально-профілактичної роботи державних органів і громадськості у справі ліквідації безпритульності, бездоглядності та правопорушень неповнолітніх.

У підрозділі 3.1 «Соціально-профілактична робота державних органів з подолання кризових соціальних явищ у середовищі дітей» виявлено регіональні особливості інструменталізації діяльності державних органів у подоланні дитячої безпритульності. Основні методи подолання безпритульності поділено на профілактичні і вилучення безпритульних з вулиці.

У 1920 р. південний регіон УСРР став місцем, куди згідно з рішенням Ради захисту дітей (РЗД) «евакуювали» дітей Донбасу. Станом на 14 жовтня 1921 р. в Одеській губернії було прийнято 3117 дітей з Донбасу. У 1921 р. у СРСР нараховувалося 4,5 млн. дітей, які потребували опіки, у 1922 р. безпритульних та бездоглядних дітей було 7 млн. осіб. Точна кількість таких дітей на Півдні УСРР не відома. Визначити кількість безпритульних було досить складно через їхній спосіб життя, особливо на Півдні України: ці діти часто «гастролювали», тобто

переїжджали з міста до міста. У 1921 р. на Південь республіки почали прибувати діти з голодуючих губерній Росії. Так, з 15 серпня 1921 р. по 1 лютого 1922 р. до Одеської губернії організованим шляхом і самотужки прибуло 16 287 осіб. У 1922 р. діти з Поволжя становили 75 % вихованців дитячих будинків.

Поки влада займалася порятунком дітей із Поволжя в катастрофічному стані опинилися діти Півдня України. Навесні 1922 р. на Одещині голодувало 172 тис. дітей (у губернії проживало 809 325 дітей до 15 років), а на Миколаївщині – 440 тис. дітей (дітей до 15 років – 589 325), тобто 21,3 % та 74,7 % відповідно. З метою утримання нужденних дітей влада швидкими темпами почала формувати мережу дитзакладів. Проте, у дитбудинках справи теж йшли не найкращим чином. Як правило, дитячі установи розташовувалися в будівлях не призначених для цього. Ці приміщення не опалювалися і не мали елементарного ремонту. Смертність у закладах у цей період трималася на рівні приблизно 40%. Складною була ситуація із забезпеченням дітей взуттям, одягом і постільною білизною.

Після голоду 1921–1923 рр. влада намагалася розвантажити дитбудинки за рахунок дітей, у яких були батьки або близькі родичі і реєвакуації дітей з інших регіонів. Проте, не усі вихованці хотіли повертатись додому через постійне домашнє насильство і відсутність елементарного піклування. Через це діти здійснювали втечі з дому, поповнюючи контингент «дітей вулиці». Скорочення наявної кількості закладів і вихованців пояснюється зміною державної політики щодо фінансування дитбудинків. З 1923 р. справа порятунку дітей і боротьба із безпритульністю перейшла під керівництво окружних комісій допомоги дітям, які фінансувались з місцевих бюджетів. Відтак, у середині 1920-х рр. розпочалося згортання мережі інтернатних закладів, що були тягарем для місцевих бюджетів. У межах країни мережа дитзакладів скоротилася більше, ніж у 6 разів. Південь УСРР не став винятком у процесі «оптимізації», хоча і в менших масштабах. Причиною була велика кількість вуличних дітей, які постійно прибували до регіону. Мережа закладів на Одещині, Миколаївщині та Херсонщині на початку 1925 р. скоротилася порівняно з 1923 р. у більш, ніж 3,5 рази, а контингент зменшився трохи більше, ніж у 2 рази. У цей період на Півдні України продовжувалось формування системи дитзакладів за національною ознакою (єврейські, німецькі дитбудинки).

Починаючи із середини і до кінця 1920-х рр. ліквідація безпритульності отримала плановий характер. Це призвело до зменшення кількості вуличних дітей, проте показники були не значними, зважаючи на те, що боротьба із безпритульністю залишалася майже непомітною у сільській місцевості, вплинув також голод 1928–1929 рр. Значні корективи в справу подолання безпритульності внесли соціальні потрясіння внаслідок Голодомору. Діти тікали до міст за порятунком. Боротьба із безпритульністю здійснювалася шляхом створення спеціальних бригад з відловлювання «дітей вулиць». Для дитячих закладів Півдня регулярним було недотримання нормативів щодо харчування. Архівні документи свідчать, що у період весни–літа 1934 р. відбулося стрімке зростання кількості безпритульних в Одеській області, зокрема в самій Одесі, Миколаєві, Херсоні та Очакові.

Із початком громадянської війни в Іспанії в СРСР з 1937 по 1939 рр. було прийнято 2 895 дітей. З цією метою було створено 5 дитбудинків для іспанських дітей в УСРР, зокрема один у Херсоні і 2 в Одесі.

У **підрозділі 3.2** *«Боротьба із правопорушеннями неповнолітніх»* встановлено головні риси процесу боротьби з дитячою злочинністю у 1920–1930-ті рр.

Дитяча безпритульність і бездоглядність були тісно пов'язані із порушенням закону. Відтак, злочинність у середовищі неповнолітніх збільшувалась синхронно з безпритульністю. Зважаючи на постійно наявну кількість безпритульних дітей на вулицях південних міст і сіл – цей регіон був «рекордсменом» за кількістю вчинених неповнолітніми правопорушень.

12 червня 1920 р. набув чинності Декрет РНК УСРР «Про відповідальність неповнолітніх» і з цього моменту розпочалася систематична робота у напрямі подолання злочинності серед дітей, розгорнувся процес розбудови мережі комісій у справах неповнолітніх правопорушників. Комісія була, перш за все, органом медично-педагогічного впливу. До заходів впливу відносилися наступні: бесіда, роз'яснення, встановлення нагляду рідних, вихователів, направлення до дитзакладів тощо. До дітей, які не піддавалися вихованню, застосовували наступні методи: ізоляція, лікарські заходи і обмеження свободи. Комісії обслуговували різні за типами заклади: реформаторії, колектори, землеробські колонії, трудові будинки. У системі установ, що займалися виконанням покарань щодо неповнолітніх, особливе місце посідали трудові комуни Об'єднаного державного політичного управління. Їх було створено в порядку експерименту прямо не передбаченого законом.

У **підрозділі 3.3** *«Участь вітчизняної громадськості та міжнародних організацій у профілактиці дитячої безпритульності та бездоглядності»* зазначено, що до процесу стримування дитячої безпритульності активно залучалася як вітчизняна, так і закордонна громадськість.

З початком голоду 1921–1923 рр. катастрофічно зросла кількість безпритульних дітей. Особливістю першого голоду порівняно з голодом 1930-х та 1940-х рр., стало те, що закордонним благодійним організаціям було надано можливість допомагати населенню, яке потерпало. Навесні 1922 р. Американська адміністрація допомоги (АРА) почала створювати у містах і селах УСРР склади, їдальні, видавала пайки нужденним. На кінець весни 1922 р. на Миколаївщині в пунктах харчування АРА та Нансена допомогу отримувало 14 тис. дітей. До кінця літа зусиллями АРА у Миколаївській та Одеській губерніях було відкрито 820 їдалень, де харчувалося 192 774 дітей. Отримання харчування стримувало дітей від того, щоб залишити домівки й блукати в пошуках їжі, тобто стати фактично безпритульними.

Паралельно з міжнародними організаціями допомогу дітям надавала й вітчизняна громадськість, зокрема у справі колективного патронату. Так, РЗД організувала колективний патронат і розміщення дітей серед населення. На Миколаївщині на початку 1922 р. на заклик про допомогу відгукнулися 16 організацій, що патронували 2 тис. дітей. Не стояла осторонь споживча кооперація, що створила ряд дитячих будинків, організувала шефство над закладами, зокрема на Одещині губспоживспілка зуміла відкрити декілька

дитбудинків на 2 тис. дітей. Додаткові кошти надходили з промислових об'єктів і від профспілок. Активно громадськість залучали до проведення «тижнів» допомоги безпритульним дітям.

Оскільки на кінець 1922 – початок 1923 рр. голод де-юре був ліквідований, то діяльність міжнародних організацій згорталась, а боротьба з дитячою безпритульністю повністю потрапила під контроль радянської влади. Свою роботу продовжувало лише Українське товариство Червоного Хреста (УЧХ). Червоний Хрест брав на себе зобов'язання забезпечувати дітей продовольством, одягом тощо. На Півдні України були випадки, коли дитбудинки повністю передавали на утримання УЧХ. Крім того, Червоний Хрест практикував проведення грошових лотерей з метою залучення коштів для покращення побуту дітей. Під час голоду 1928–1929 рр. УЧХ також долучився до допомоги дітям. УЧХ займався й оздоровленням виснажених дітей. Так, до санаторія Одеської філії Червоного Хреста було відправлено 1 тис. дітей з південних округ.

З середини 1920-х рр. до справи ліквідації дитячої безпритульності влада залучала піонерські та комсомольські організації. У 1924 р. розпочалося створення Всеукраїнського товариства «Друзі дітей». В Одеській губернії станом на листопад 1924 р. налічувалося 287 осередків та 17 795 членів. У 1925–1926 рр. тільки в Одесі було 188 осередків та 15 тис. членів, а у 1926–1927 рр. – 245 осередків. З часом кількість осередків і членів змінювалася, особливо після перереєстрацій, котрі проводилися з метою виявлення реальної ситуації, адже більшість членів лише формально входила до осередку і не виконувала практичної роботи.

Основною формою участі громадськості у справі подолання дитячої безпритульності була система патронатування, котру апробували ще в роки голоду 1921–1923 рр. Хоча дуже часто діти під патронатом опинялися в надскладних умовах. Наприклад, у звіті за травень 1923 р. уповноваженого ЦКДД по Одеській губернії відзначається, що діти розміщені під патронатом експлуатуються як жива робоча сила. У середині 1920-х рр. передача дітей під патронат продовжувалася. Хоча влада була змушена застосовувати стимулювання та примус, адже багато сімей боялося брати колишніх безпритульників у свої сім'ї. Проте, через фінансовий стимул з боку держави все ж «діти вулиці» потрапляли до сімей, але часто їх приймали з метою експлуатації. Влада максимально спрощувала процес передачі дітей до селянських сімей, часто не перевіряючи умови, в яких будуть проживати і виховуватись діти. Ситуація з патронатом не змінювалася й на початку 1930-х рр. Тому владою неодноразово ініціювалися перевірки становища патронованих дітей. У розсекречених документах зазначається, що стан таких дітей був загрозливий. Непоодинокими були випадки, коли діти не відвідували школу, ходили обідрані і не отримували медичну допомогу. Часто діти проживали в хліву з тваринами, харчі отримували раз на день. Працювали неповнолітні по 10–12 годин на день. У таких умовах регулярними стали втечі з-під патронату та повернення до вуличного життя.

Четвертий розділ «Повсякденне життя й соціалізація безпритульних і бездоглядних дітей» складається з двох підрозділів.

У підрозділі 4.1 «Соціальний портрет і повсякдення безпритульних та бездоглядних дітей» розкрито особливості повсякденного життя безпритульних і бездоглядних дітей.

У середовищі «дітей вулиці» сформувалися власні ідеали, професії та мрії. Форми виявлення дитячої безпритульності також були різні: жебрацтво, бродяжництво, проституція. Типовий безпритульний 1920–1930-х рр. представляв собою брудну, у лахмітті, босу, із сумними, але хитрими очима дитину. Мешканець вулиці виглядав не по-дитячому: худий, виснажений, блідий із сірого кольору обличчям. Мешкали «діти вулиці» в ямах, руїнах будинків, підвалах, старих вагонах тощо. Часто ці діти збиралися біля кінотеатрів і зруйнованих будинків, що називали «клубами». Тут вони шукали розваг і можливостей підзаробити. Можна було зустріти у цих місцях і дівчат-проституток. Наявність масової дитячої проституції підтверджена низкою випадків лікування малолітніх дівчат від венеричних захворювань, котрі ті отримали внаслідок зайняття проституцією. За рівнем поширення венеричних захворювань серед губерній УСРР на першому місці була Одеська. Це пояснюється значним розповсюдженням проституції саме у великих портових містах, серед яких у цьому відношенні особливо виділялася Одеса.

Вуличні діти звертались один до одного за «кличками», наприклад «Циганок», «Рябуха», «Пузач», «Червоний Туз» тощо. За допомогою «клички» діти намагались охарактеризувати товаришів. Однією із яскравих ознак приналежності до загону безпритульних стала специфічна лексика, що, зазвичай, була пов'язана зі «справою» (злочином). Безпритульні мали специфічні соціальні ролі й професії: мандрівники, «артисти», кишенькові злодії тощо. Для безпритульних дітей звичайним явищем було бродяжництво, вживання алкоголю, наркотиків, проституція, азартні ігри та правопорушення.

У підрозділі 4.2 «Процес соціалізації дітей в інтернатних закладах» охарактеризовано складові навчально-виховного процесу в дитячих закладах.

З приходом до влади більшовики розгорнули реалізацію грандіозних завдань щодо будівництва нового суспільства і творення «нової людини». Від початку 1920-х рр. набула поширення ідея повного відриву дітей від сім'ї за допомогою розгалуженої системи дитячих будинків. Більшовики бачили у дітях, у тому числі й безпритульних, той матеріал, з якого можна буде витворити «homo soveticus» – людину радянську. Розглядаючи дитину як об'єкт комуністичного виховання більшовицька влада намагалась закріпити в ній саме ті якості, що впливали з державної ідеології. Колишні безпритульні вбачалися ідеальними кандидатами на роль майбутніх «нових людей». Дитбудинки, у свою чергу, мали стати «фабриками» цих людей. На противагу «буржуазному індивідуалізму», дитячий будинок мусив виховувати колективізм. Нав'язування нової ідентичності здійснювалося усіма можливими методами (через дитячі твори, іграшки і пресу, свята, ігри). Починаючи з 1925 р. основною формою інтернатних закладів ставали дитячі містечка та сільськогосподарські колонії, хоча дитбудинки продовжували існувати. Створення містечок і колоній означало перехід на повний господарський розрахунок. Згідно із Кодексом законів про народну освіту (1922 р.) дитзаклади мали виконувати три

завдання: виховання; практичне ознайомлення дітей з процесами і знаряддями праці; навчання дітей у відповідності до їх віку обсягу загальноосвітніх та технічних знань з метою підготовки до спеціалізації. Виходячи з цих завдань виховний процес у дитячих будинках складався із соціального, суспільно-політичного, трудового, антирелігійного, фізичного та статевого виховання.

Увесь процес становлення та розвитку освітньо-виховної роботи у дитзакладах УСРР у 1920–1930-ті рр. можна прослідкувати на прикладі «Зразкового дитячого містечка імені III Комуністичного Інтернаціоналу» в Одесі, хоча ця установа й виділялася більш благополучним становищем порівняно з іншими. Основними завданнями цього містечка були: підбір безпритульних дітей і виховання з них «свідомих громадян». Діти займалися сільським господарством, працювали у майстернях. З початку 1930-х рр. у дитмістечку відбулося погіршення умов, як і в інших дитустановах країни. Наприклад, одягом вихованців було забезпечено на 50 %, білизною – на 35 %, ліжками – на 60 %. За 10 років зі «зразкового» дитмістечко перетворилося на звичайний середньостатистичний бідуючий заклад.

У **висновках** подано підсумки проведеного дослідження, викладено основні результати, що виносяться на захист.

1. Вивчення історіографії засвідчило, що тема дисертації не знайшла належного висвітлення в науковій літературі. При написанні роботи було використано значний фактичний матеріал, опублікований у виданнях документального характеру і той, що зберігається в центральних й обласних архівах України. Ключовим теоретичним питанням дослідження стало визначення термінів «безпритульність», «бездоглядність», «діти вулиці» і «соціальне сирітство». Методологічна основа дисертації включає в себе загальнонаукові та спеціально-історичні методи і міждисциплінарні підходи. Комплексне застосування переліченого інструментарію дозволило опрацювати увесь масив наявних джерел, структурувати отриману інформацію і здійснити аналітичне осмислення фактів.

2. На початку 1920-х рр. склалися передумови для маргіналізації підростаючого покоління. В залежності від факторів, що впливали на цей процес, причини класифіковано на економічні, соціальні, політичні та культурні. Весь комплекс причин був тісно пов'язаний між собою.

3. Від самого початку появи соціальних аномалій у середовищі дітей влада почала розробку нормативно-правової бази, створення і розширення системи закладів для «дітей вулиці». Документи були спрямовані на ліквідацію безпритульності, регулювання процесу боротьби з правопорушеннями та профілактику соціальних аномалій. Боротьба із дитячою безпритульністю і правопорушеннями пройшла шлях від методів педагогічного впливу до каральних.

4. Ситуація, що склалася в країні на початку 1920-х рр. вимагала негайного створення різнопланової спеціалізованої мережі дитячих закладів. Основу усіх закладів на Півдні України становили дитячі будинки, що входили у систему НКО. В якості профілактичних та виховних заходів у дитзакладах Півдня України активно використовували фізичну працю в сільському господарстві і майстернях. Крім того, на Півдні країни діяли окремі дитячі будинки за національною ознакою. З 1923 р. у

масштабах СРСР почався процес скорочення кількості дитячих установ інтернатного типу. Причиною було не зменшення проблеми, а бажання економії коштів. Мережа дитячих закладів до кінця 1920-х рр. скоротилася більш, ніж у 6 разів. Заклади Півдня у меншій мірі потрапили під процеси «оптимізації». Причиною було постійне поповнення контингенту безпритульних вихідцями з інших регіонів СРСР. Дітей приваблювали великі міста, близькість моря, теплий клімат. Відтак, протягом 1920–1930-х рр. у південному регіоні на вулицях були присутні безпритульні діти, й це не зважаючи на те, що регіон був серед «рекордсменів» щодо кількості інтернованих дітей.

5. Дитяча безпритульність і бездоглядність були нерозривно пов'язані з правопорушеннями. На початку 1920-х рр. злочини переважно вчинялися осиротілими дітьми через голод і матеріальну скруту. З другої половини 1920-х рр. до злочинної діяльності все частіше вдавалися малолітні рецидивісти під впливом дорослого криміналітету. Основною метою цих вчинків були нажива та легкий заробіток. Зважаючи на постійне перебування на вулицях південних міст і сіл безпритульних дітей – цей регіон був «лідером» за кількістю вчинених неповнолітніми правопорушень.

6. Визначну роль у боротьбі з дитячою безпритульністю відіграла громадськість. Діяльність громадських організацій спрямовувалася переважно на профілактику дитячої безпритульності і бездоглядності, покращення умов утримання дітей у дитячих закладах тощо. Форми роботи громадськості у різні роки зазнавали змін, що пояснюється соціально-економічними умовами і політикою партії. Покладання на громадськість обов'язку фінансової підтримки дитячих закладів стало альтернативою державного забезпечення, адже місцеві бюджети не могли задовольнити потреби дитячих установ. Розповсюдженою формою участі громадськості у боротьбі з дитячою безпритульністю було патронування. Проте, через комплекс об'єктивних та суб'єктивних причин воно себе не виправдало.

7. Перебуваючи на вулиці, безпритульні діти створили свій паралельний світ, не схожий на той офіційний, що їх оточував. У середовищі «дітей вулиці» сформувалися власні ідеали, бачення, професії та мрії. Для вуличних дітей повсякденними явищами були алкоголізм, паління, наркоманія, проституція, азартні ігри, передчасне статеве життя і порушення закону.

8. Функція формування «нової людини» покладалася на дитячі заклади. Правова база визначала їх як «установи комуністичного виховання». Навчально-виховна робота включала соціальне, суспільно-політичне, трудове, фізичне та статеве виховання і шкільне навчання. Основним аспектом інтеграції колишніх «дітей вулиці» до існуючого соціуму був процес професійного навчання, зважаючи на прагнення влади якнайшвидше підготувати чергові робочі руки для реалізації індустріалізації.

9. Подолання дитячої безпритульності здійснювалося через: створення мережі різноманітних спеціалізованих інтернатних закладів, оформлення нормативно-правової бази, залучення громадськості до профілактичних дій. Влада застосовувала й доволі специфічні методи регулювання безпритульності: адміністративні і силові

методи (ізоляція районів, котрі охопив голод, примусовий патронат, ув'язнення), переслідування і депортації малолітніх дітей з України разом із засудженими батьками. Переосмислення цього досвіду дало можливість визначити його неприйнятність для сьогодення, зважаючи на те, що він повністю не відповідає демократичним цінностям і є прямим порушенням прав і свобод дітей.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у фахових виданнях:

1. Цибуленко Л. О., Букреєв Т. Б. Повсякденність та соціалізація безпритульних дітей в інтернатних закладах у 20-х роках ХХ ст. в УРСР (за матеріалами Херсонщини). *Культурологічний вісник: Науково-теоретичний щорічник Нижньої Наддніпряниці*. 2012. Вип. 29. С. 35–38.
2. Букреєв Т. Б. Боротьба з дитячою безпритульністю та бездоглядністю у першій половині 20-х років ХХ ст. на Півдні України (за матеріалами Херсонщини). *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2015. Вип. 42. С. 67–72.
3. Букреєв Т. Б. Досвід подолання дитячої безпритульності у другій половині 20-х років ХХ ст. на Півдні України (за матеріалами Херсонщини). *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2016. Вип. 45. Т. 1. С. 221–226.
4. Букреєв Т. Б. Дитячий будинок як «історична необхідність» в період формування радянської тоталітарної системи. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія*. 2017. № 1 (Ч. 1.). С. 88–94.
5. Букреєв Т. Б. Радянська та модерна українська історіографія феномену дитячої безпритульності в Україні в період формування радянської тоталітарної системи. *Наукові записки НаУКМА. Історичні науки*. 2017. Т. 194. С. 90–95.

Публікації, які додатково відображають результати дисертації:

6. Букреєв Т. Б. Проблеми дитячої безпритульності та бездоглядності в УСРР в 20-х рр. ХХ ст. *Матер. V Всеукр. міждисциплінарної наук.-практ. конф: Статті*. Херсон: Вид-во РВВ «Колос», 2010. С. 95–103.
7. Букреєв Т. Б. Роль освітніх установ та громадських організацій у подоланні дитячої безпритульності та бездоглядності в 20-ті роки ХХ ст. у Херсоні. *Матер. VI Всеукр. наук.-практ. міждисциплінарної конф*. Херсон: «Колос», 2011. С. 96–101.
8. Букреєв Т. Б. Подолання дитячої безпритульності та бездоглядності у першій половині 20-х років ХХ ст. на півдні України (за матеріалами Херсонщини). *Студентські історичні зошити*. Вип. 2. Івано-Франківськ: Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2011. С. 56–60.
9. Букреєв Т. Б. Роль громадських організацій у подоланні дитячої безпритульності у першій половині 20-х рр. ХХ ст. на Півдні України. *Матер.*

V Міжнар. конф. молодих науковців «Історична наука на початку ХХІ століття: проблеми, минуле, сучасність, перспективи». Херсон: Вид-во ХДУ, 2011. С. 59–65.

10. Букреєв Т. Б. Боротьба з дитячою безпритульністю та бездоглядністю у другій половині 20-х рр. ХХ ст. в УСРР (за матеріалами Херсонщини). *Науковий вісник молодих учених ХДУ*. 2011. С. 142–147.

11. Букреєв Т. Б. Організація та правові основи боротьби з правопорушеннями неповнолітніх у 20-ті роки ХХ ст. в УСРР. *Студентські наукові студії. Збірник наук. праць студентів*. Ч. 2. Херсон: Вид-во ХДУ, 2011. С. 435–440.

12. Букреєв Т. Б. Боротьба з правопорушеннями неповнолітніх у 20-х роках ХХ ст. на Херсонщині. *Альманах. Магістерські студії*. Випуск Х. Херсон: Херсонський державний університет, 2012. С. 118–120.

13. Букреєв Т. Б. Роль осередків Всеукраїнського товариства «Друзі дітей» у подоланні та профілактиці дитячої безпритульності та бездоглядності на Херсонщині у 20-х роках ХХ ст. (за матеріалами ДАХО). *Історія в документах: Збірник наук. доп. архівних читань (Херсон, 19 квітня 2012 р.)* / Херсонська ОДА; Державний архів Херсонської області. Херсон: Айлант, 2012. С. 45–51.

14. Букреєв Т. Б. Створення та функціонування Всеукраїнського товариства «Друзі дітей» у 1920-ті роки. *Наук.-досл. робота молодих учених: стан, проблеми, перспективи: матеріали Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф. (2–6 грудня 2013 р.)*. Херсон: ХДУ, 2013. С. 27–34.

15. Букреєв Т. Б. Діяльність Херсонської комісії у справах неповнолітніх правопорушників у 1920-ті роки. *Херсонська область – 70 років історії. Матер. наук.-практ. конф. (м. Херсон, 20 березня 2014 р.)*. Херсон: ХДМА, 2014. С. 48–52.

16. Букреєв Т. Б. Повсякденність та соціалізація дітей в інтернатних закладах у 20-х рр. ХХ ст. на Херсонщині (за матеріалами ДАХО). *Каразінські читання (історичні науки): Тези допов. 68-ї міжнар. конф. (м. Харків, 24 квітня 2015 р.)*. Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2015. С. 141–142.

17. Букреєв Т. Б. Нормативно-правова база та практична діяльність державних органів по подоланню дитячої безпритульності в УСРР у період формування радянського тоталітарного режиму. *Електронний історичний журнал «Scriptorium nostrum»*. 2016. № 1. С. 149–163. URL: http://sn.kspu.edu/files-all/Scriptorium_nostrum_2016_1_povniy_text.pdf

18. Букреєв Т. Б. Етапи, форми та методи ліквідації дитячої безпритульності в Україні в умовах формування радянського тоталітарного режиму. *Історико-краєзнавчі дослідж.: традиції та інновації: матер. II Міжнар. наук. конф. (Суми, 24–25 березня 2016 р.)*. У 2-х ч. Ч. 1. Суми: ФОП Цьома С. П., 2016. С. 15–18.

19. Букреєв Т. Б. Дитяча безпритульність як кризове соціальне явище в Україні в період формування радянського тоталітарного режиму. *Проблеми регіональної історії України: Матер. XII Всеукр. наук. конф. молодих істориків*. Вип. 4. Ч. 1. Херсон: ПП Вишемирський В. С., 2016. С. 4–15.

20. Букреєв Т. Б. «Субкультура» безпритульних дітей в Україні в період формування радянського тоталітарного режиму. *Україна в гуманітарних і соціально-*

економічних вимірах. *Матер. II Всеукр. наук. конф. (24-25 березня 2017 р., м. Дніпро)*. Ч. 1. Дніпро: СПД «Охотнік», 2017. С. 142–144.

21. Букреєв Т. Б. Радянська історіографія явища дитячої безпритульності в Україні в період формування радянської тоталітарної системи. *Матер. V Всеукр. наук.-практ. конф.: «Історико-філософські дослідження молодих учених» (27 квітня 2017 р., м. Суми)*. Суми: ФОП Цьома С. П., 2017. С. 20–22.

22. Букреєв Т. Б. Досвід подолання дитячої безпритульності у період формування радянського тоталітарного режиму (за матеріалами Миколаївщини). *Проблеми регіональної історії України: Матер. XIII Всеукр. наук. конф. молодих істориків*. Вип. 5. Ч. 1. Херсон: ПП Вишемирський В. С., 2017. С. 15–23.

23. Букреєв Т. Б. Проблема дитячої безпритульності в умовах голоду 1921–1923 рр. (за матеріалами Одещини). *Історико-краєзнавчі дослідження: традиції та інновації: матер. III Міжнар. наук. конф. (Суми, 23-24 листопада 2017 р.)*. У 2-х ч. Ч. 1. Суми: ФОП Цьома С.П., 2017. С. 14–19.

24. Букреєв Т. Б. Формування системи по боротьбі з правопорушеннями неповнолітніх в Україні в період формування радянського тоталітарного режиму. *International scientific-practical conference “Personality, family and society: issue of pedagogy, psychology, politology and sociology”*. (June 16–17, 2017). Shumen: Konstantin Preslavsky University of Shumen. P. 226–229.

25. Букреєв Т. Б. Проблема дитячої безпритульності та бездоглядності в умовах голоду 1921-1923 років (за матеріалами Півдня України). *International scientific-practical conference “Forming of modern educational environment: benefits, risks, implementation mechanisms”*. (September 29, 2017). Tbilisi: Baltija Publishing. P. 108–111.

26. Букреєв Т. Б. Правові засади ліквідації та стримування дитячої безпритульності в Україні в період формування радянського тоталітарного режиму. *Запорізькі Кам'янська й Олешківські Січі та Кримське ханство в культурно-історичній спадщині України: Матер. Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Херсон, 18–19 квітня 2019 р.)*. Херсон: Вид. дім «Гельветика», 2019. С. 31–38.

АНОТАЦІЯ

Букреєв Т. Б. Досвід подолання дитячої безпритульності та бездоглядності на Півдні України в умовах формування радянського тоталітарного режиму. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – історія України. – Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, Луцьк, 2019.

Дисертацію присвячено комплексному вивченню найважливіших аспектів процесу подолання дитячої безпритульності та бездоглядності на Півдні України в умовах формування радянського тоталітарного режиму. Запропоновано нову класифікацію причин появи означених соціальних аномалій. Охарактеризовано правові засади ліквідації та стримування дитячої безпритульності і злочинності. Виявлено регіональні особливості соціально-профілактичної роботи державних органів і громадськості у подоланні та профілактиці кризових соціальних явищ у

середовищі дітей. Розкрито особливості повсякденного життя «дітей вулиці» у 1920–1930-х рр. Визначено складові процесу соціалізації дітей.

Ключові слова: дитяча безпритульність, дитяча бездоглядність, правопорушення неповнолітніх, Південь України, дитячі заклади, громадські організації, соціалізація, повсякденність, тоталітарний режим.

АННОТАЦІЯ

Букреев Т. Б. Опыт преодоления детской беспризорности и безнадзорности на Юге Украины в условиях формирования советского тоталитарного режима. – Квалификационная научная работа на правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук по специальности 07.00.01 – история Украины. – Восточноевропейский национальный университет имени Леси Украинки, Луцк, 2019.

Диссертация посвящена комплексному изучению аспектов процесса преодоления детской беспризорности и безнадзорности на Юге Украины в условиях формирования советского тоталитарного режима. Предложена новая классификация причин появления указанных социальных явлений. Охарактеризованы правовые основы ликвидации детской беспризорности. Выявлены региональные особенности социально-профилактической работы государственных органов и общественности в преодолении и профилактике кризисных социальных явлений в среде детей. Раскрыты особенности повседневной жизни «детей улицы» в 1920–1930-х гг. Определены составляющие процесса социализации детей.

Ключевые слова: детская беспризорность, детская безнадзорность, правонарушения несовершеннолетних, Юг Украины, детские учреждения, общественные организации, социализация, повседневность, тоталитарный режим.

ANNOTATION

Bukreev T. B. Tackling Child Neglect and Homelessness in the South of Ukraine during Formation of the Soviet Totalitarian Regime. – Qualifying Scientific Work as a Manuscript.

Thesis submitted for a scientific degree of Candidate of Historical Sciences, specialty 07.00.01 “History of Ukraine”. – Lesya Ukrainka Eastern European National University, Lutsk, 2019.

The thesis consists of an introduction, four chapters, conclusions, a list of cited references, and appendices. The introduction contains substantiation of the topicality of the problem, definition of the purpose, tasks, object, and subject, and description of the academic novelty of the results obtained and their usefulness.

The thesis is devoted to the complex study of the most important aspects of tackling child neglect and homelessness in the South of Ukraine during formation of the soviet totalitarian regime.

In the course of the research, the academic coverage of the problem has been investigated and the source base of the thesis has been analyzed. Three groups of scholarly works on the subject of research have been identified and characterized: Soviet, contemporary Ukrainian, and foreign historiography. The study of the historiography of the question suggested that, despite the fact that a number of monographs and papers were published during various historiographical periods, a number of dissertations were protected, but the aspects of eliminating child homelessness and neglect in the South of Ukraine have remained missed out. A considerable factual material published in documentary publications and stored in the archives of Ukraine has been used for this thesis. Published sources include collections of documents and materials, regulatory documents, reporting and statistical documentation, instructions materials, and personal sources. Despite the significant importance of published sources, they are far from being comprehensive, as not all documents were published. In this situation, the core of the source base has been formed by the documents from the funds of the central archives (Central State Archive of Supreme Authorities and Government of Ukraine, Central State Archives of Public Organizations of Ukraine), and state archives of Kherson, Mykolaiv, and Odessa regions. Periodicals are an important group of sources, which reflects the dynamics and everyday life of social and security activities of public authorities and the public.

The framework of categories and concepts has been determined by the profile of the study. This is due to some variation which may be found today in the interpretation of terms such as “homelessness”, “neglect”, “street children,” and “social orphanage”. The methodological basis of the thesis has a three-level structure, which includes general scientific methods, interdisciplinary approaches, and special historical methods.

In the course of the study of the causes of such social phenomena as child homelessness, neglect and crime, information about the factors that led to social anomalies among children has been clarified and elaborated. The following classification of the causes of child homelessness during the formation of the Soviet totalitarian regime has been suggested: economic causes, social causes, political causes, and cultural causes. The whole set of causes was intertwined. The legal fundamentals for the elimination and containment of child homelessness in Soviet Ukraine have been described. The components of social and preventive work of the state agencies aimed to overcome social crisis amidst minors have been determined. The main child homelessness eliminating methods may be divided into preventive ones and taking existing homeless people from the street. These two groups of methods were implemented in the following forms: placement of children and adolescents in the institutions of different profiles, re-evacuation, patronage, administrative and forceful influence, etc. It has been established that, homelessness and neglect are inextricably linked to offenses. The actions of the local public of the region and international organizations aimed at the prevention of child homelessness and neglect have been considered. Specifics of everyday life of homeless and neglected children has been revealed in the thesis. The components of the process of socialization of children at boarding facilities have been identified.

Keywords: child homelessness, child neglect, juvenile crime, South of Ukraine, children’s facilities, public organizations, socialization, everyday life, totalitarian regime.

Підписано до друку 16.10.2019 р.
Формат 60x84 1/16. Умовн. друк. арк. 1,16.
Папір офсетний. Друк різнографія.
Гарнітура «Times New Roman».
Наклад 100 прим. Замовлення № 1891.
Віддруковано ПрАТ «Херсонська міська друкарня».
Свідоцтво про реєстрацію ДК № 6463 від 05.11.2018 р.
Адреса: 73000, м. Херсон, вул. Університетська, 31.
Тел.: (0552) 41-13-33, 34-20-02